

KONCESIJA U FUNKCIJI EKONOMSKOG RAZVOJA BOSNE I HERCEGOVINE

CONSESSION IN THE FUNCTION OF ECONOMICAL DEVELOPEMENT OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Doc. dr. Hajro Kofrc
Ekonomski fakultet Univerziteta u Tuzli

Apstrakt. Najmanje razvijene zemlje u razvoju (LDCs), u koje spada i Bosna i Hercegovina (BiH), ali nerijetko i razvijene zemlje često (zbog stagnacije fiskalnih prihoda, zadovoljenja socijalnih potreba etc) imaju problem nedostatka investicionih sredstava. Takav problem se multiplicira zbog nerijetke nemogućnosti dobijanja inostranih kredita, odnosno njihove uslovljenosti (pogotovu kada se radi o LDCs) visokim kamatnim stopama. Nepostojanje investicionih sredstava uzrokuje i nemogućnost takvih država da realizuju određene (za njih rezervisanih) funkcija, odnosno onih koje su u njihovoj isključivoj nadležnosti. Takve situacije su razlogom nerijetkog posezanja za karakterističnim oblikom DSU – koncesijama. One predstavljaju rigorozan instrument finansiranja određenih projekata za koje nedostaju sredstva iz javnih izvora, pa će se u ovom radu razmatrati koncesija, kao mogući značajan faktor u funkciji ekonomskog razvoja Bosne i Hercegovine.

Ključne riječi: koncesija, direktna strana ulaganja, Bosna i Hercegovina.

Abstract. LDSs – less developed countries, which are in the process of developing, one of which is Bosnia and Herzegovina, and not seldom some of the developed countries, due to various of reasons (stagnation of fiscal incomes, satisfaction of social need etc.) are faced with lack of investing resources. Such a problem is multiplied because of the not seldom incapability of getting foreign credits, and their being conditioned (especially considering LDCs) by the high rates of interests. Nonexistence of investing resources results also in inability of these states to implement some determined functions which are in their strict jurisdiction. Situations like these are the reason why they usually use characteristic form of Foreign Direct Investments (FDI) - concessions. They are powerful financing instrument for various of projects for which there are not enough public resources. So, concession will be observed in this work as a possible important factor the aim of which is the economical development of Bosnia and Herzegovina.

Key words: Concession, Foreign Direct Investments, Bosnia and Herzegovina.

UVOD

Danas je uključivanje jedne zemlje u međunarodne robne i finansijske tokove, bezmalo *conditio sine qua non* njenog funkcionisanja i razvoja. U tom kontekstu, opravdano je da se stvaraju što povoljniji uslovi za prekograničnu ekonomsku saradnju, odnosno podstiču interesi za takvu ekonomsku razmjenu i stvaraju što povoljniji uslovi za ulaganje stranih investicionih sredstava. Direktna strana ulaganja (DSU), može se uzeti kao *argumentum ad veritatem*, posebno kada su kontinuirana (osobito iz privatnih izvora), predstavljaju jedan od potencijalnih instrumenata za obezbjeđenje stabilnog funkcionisanja privrede uopšte.

Posebno efikasan i značajan modalitet DSU jesu *koncesije*, posebno one za iskorištavanje (reverzibilnih i ireverzibilnih) prirodnih bogatstava, objekata od opšteg interesa, izgradnju infrastrukturnih objekata, realizaciju pojedinih servisa i sl. U posljednjih 20-ak godina intenzivirani su moderni oblici koncesija, po principu izgradi-iskoristi-predaj (*Build-Operate-Transfer*) – BOT aranžmana, koji se pojavljuju kroz više podvrsta.

1. TEMELJNI USLOVI ZA DSU/KONCESIJE

Posjedovanje prirodnih bogatstava, u manjoj ili većoj mjeri, što u jednom vremenskom trenutku može biti relativno,¹ svojstveno je svakoj državi svijeta. Ali, posjedovanje prirodnih resursa kao puka činjenica, *per se*, ne mora imati presudan značaj, pa se nikako ne može ni govoriti o apsolutnoj korelaciji stepena razvoja i

---

¹ Krkić, S., *Marketing u međunarodnoj razmjeni*, Univerzitetska knjiga, Mostar, 1996, s. 23.

bogatstva jedne zemlje sa njenim izvorima prirodnih resursa.² Stepem iskorištavanja tih bogatstava je, bez obzira da li se radi o reverzibilnim ili ireverzibilnim, različit i uslovljen mnogim faktorima. Naravno, među najznačajnije faktore može se navesti posjedovanje kapitala, odnosno ulaganja koja su neophodan uslov za početak eksploatacije prirodnih bogatstava (*exploitation of natural resources*) u jednoj zemlji, ali, isto tako, i posjedovanje potrebne (ili bar prikladne) tehnologije³ za eksploracionu, odnosno eksploatacionu fazu, što se može označiti kao komercijalni i tehnički *know how*.⁴

Neophodnim pretpostavkama za eksploataciju prirodnih resursa, svakako, treba označiti i postojanje ekonomskih (društvena efikasnost, kao najznačajnija) i pravnih pretpostavki (podsticajna zakonska regulativa, prije svega), sposobnih i kompetentnih kadrova, ali i drugih koji su od izvanrednog značaja za iskorištavanje prirodnih i drugih bogatstava u jednoj zemlji. Neizbježan postulat svih tih uslova, kako kod posjednika prirodnih resursa, tako i kod onih koji posjeduju kapital, jeste osmišljen i kvalitetan markentiški nastup⁵. Kao nužnu pretpostavku, ali time ih sve ne iscrpljujući, ovdje svakako treba navesti i praćenje i korištenje informatičkih tehnologija, koje se razvijaju u neslućenom obimu i oblicima. Internet i prateće mu pojave u poslovanju kompanija, upravljanju i sl. imaju (i imat će) sve veći značaj. Procjenjuje se da će do 2005. godine biti milijarda korisnika interneta,⁶ pa se, u vezi s tim, nužno mijenjaju metode upravljanja (doživotno učenje, razvijanje stvaralaštva, brzo reagovanje, zamjena hijerarhije vodoravnim mrežama *etc.*). Staro pravilo “veliki prožduru male”, zamjenjuje se novim koje glasi: “brzi jedu spore”.

Ne treba očekivati da bi se optimalnim iskorištavanjem prirodnih i drugih bogatstava uklonio disparitet između razvijenih zemalja i LDCs [pogotovu (takvih) malih zemalja, u krug kojih danas spada i BiH],⁷ niti postojeća ekonomska polarizacija. Samo tako se ne bi rapidno smanjio jaz između bogatih i siromašnih država svijeta. Ali, čini se preteškim zadatkom osporiti tvrdnju Fischer-a,⁸ da se “razlozi za ‘siromašnost’ mnogih država nalaze u tome što one svoje potencijalne prirodne resurse nedovoljno, ili uopšte, ne koriste”. Kada se, k tome još, uzme u obzir i već izrečena tvrdnja da su za to neophodni komercijalni i tehnički *know how*, jasno proizlazi neophodnost saradnje između država koje posjeduju kapital i tehnologiju i onih kojima upravo to nedostaje za eksploataciju prirodnih i drugih bogatstava koja su u domenu njihovog suvereniteta.⁹ Takva saradnja se može bazirati na bilateralnim i multilateralim ugovorima, odnosno sporazumima, kakav je, *ad exemplum*, Nacrt Međunarodnog sporazuma o investicijama – *Accord Multilateral Sur L’investissement*.¹⁰ Takvi ugovori predstavljaju *sui generis* instrumente za privlačenje stranog (nedostajućeg) kapitala za zemlju koja želi otpočeti ili intenzivirati i/ili učiniti efikasnijim iskorištavanje prirodnih i drugih resursa.

² Vukmirica, V., *Savremeni ekonomski sistemi i odnosi*, Centar za međunarodne studije Fakulteta političkih nauka – NIP “Export press”, Beograd, 1973, s. 125.

³ Begić, H. R., *Menadžment u transferu tehnologije*, zb. radova sa savjetovanja: *Menadžment i korporativno upravljanje u procesu tranzicije u Bosni i Hercegovini*, Ministarstvo za industriju, energetiku i rudarstvo TPK i “Promo International”, Tuzla, 1998., s. 69. i 70. i Hadžović, M., *Direktna strana ulaganja*, SLOVO (Mostar), Sarajevo, 2002., s. 58. - 73.

⁴ Burnazović, T., *Strana ulaganja (Direct Foreign Investments)*, HOD, Sarajevo, 1996., s. 30., 205 – 209. i 231; te Burnazović, T., *Komentar Zakona o stranim ulaganjima (Foreign Investment Law in Bosnia and Herzegovina)*, HOD, Sarajevo, 1996., s. 77 – 83.

⁵ Begić, H. R., *Upravljanje poslovnim marketingom*, Ekonomski fakultet Univerziteta u Tuzli, Tuzla, 1995., s. 183 – 214.; Sinanagić, M., *Osnovi međunarodnog marketinga*, PrintCom, Tuzla, 1998., s. 3., 11., 39 – 58. i 157 – 170., te: Marković, M., *Promocija inostranog kapitala*, *Ekonomika*, Univerzitet “Džemal Bijedić” u Mostaru, god. I, broj 1. (u zb. radova sa savjetovanja *Strana ulaganja i razvoj Bosne i Hercegovine*), Mostar, 1997., s. 59 – 64.

⁶ Pusić, E., *Modernizacija velikih evropskih sustava*, www.zakon.pravo.hr/8-dogadanja/skupovi/modernizacija/E.Pusic.pdf.

⁷ Stojanov, D., *Globalizacija – država – SME: Faktori tranzicije malih zemalja*, u zb. sa naučnog savjetovanja: *Strategija razvoja Tuzlansko – podrinjskog kantona*, Ekonomski institut, Tuzla, 1996., s. 13. i 14.

⁸ Fischer, P., *Die internationale Konzession*, Wien – New York, 1974., s. 1.

⁹ Šebić, F., *Uvod u ekonomiju – izbor tekstova*, Sarajevo, 1998., s. 158.; Hodžić, K., *Savremena ekonomska misao (re)privatizacije (doktorska disertacija)*, Ekonomski fakultet, Tuzla, 1997.; s. 88 – 90., i Acin, Đ., *Međunarodni ekonomski odnosi (International Economic Relations)*, Pigmalion, Novi Sad, 2000., s. 76 – 78.

¹⁰ *DAFFE/MAI/NM, (98)2 Rev., OECD/OCDE, 27. April, 1998.*

2. KONCESIJA KAO POSEBAN OBLIK DSU

Jedan od značajnijih instrumenata međunarodne saradnje, putem kojeg se mogu mobilizirati DSU jeste *koncesija*.¹¹ Koncesija, naravno, predstavlja ekonomsko – pravnu ustanovu putem koje se može privući i kapital domiciliran unutar nacionalnih granica, što predstavlja *unutardržavnu koncesiju*, nasuprot (već naznačenoj) *međunarodnoj koncesiji (koncesiji sa stranim elementom)*¹². Naime, značajno je prisutan modalitet koncesije kod kojeg država stupa u koncesioni odnos sa domaćim privatnim preduzetnikom, kao jedinim, ili jednim od više koncesionih partnera. Istina, postoje neka zakonska rješenja po kojima je koncesija rezervisana/preferira se samo za strane koncesionare, *ad exemplum*, Kirgistan,¹³ Tadžikistan,¹⁴ Turkmenistan,¹⁵ Uzbekistan¹⁶ i Burma, odnosno njeno odobravanje se uslovljava reciprocitetom – Bolivija i Pakistan,¹⁷ što se, *a limine*, može okarakterisati ekonomski kontraproduktivnim. Teško je, naime, opravdati *ex lege* utvrđivanje nepristupačnosti koncesiji za domaćeg državljanina koji posjeduje kapital, i koji, zbog takvog diskriminatornog odnosa, može odlučiti da za njegovu ulagačku destinaciju odabere drugu državu. Time bi njegova matična država snosila značajne ekonomske posljedice – u odnosu na njegovo *vice versa* postupanje.

Koncesija ima izvanredan značaj i u obavljanju određenih državnih funkcija (sporedne koncesionarne obaveze), što je posebno karakteristično kod njenih pojedinih modaliteta. Pri tome ne treba zanemariti ni mogućnost uspostavljanja koncesionih odnosa koji za osnovni predmet imaju upravne poslove koji se nalaze u funkciji države. Ukoliko se radi o koncesijama takve prirode, kod koncedenta mogu izostati pozitivni finansijski prihodovni efekti, čak je moguće da u njima (kroz subvencije i sl.) donekle i participira. Ali, u datom kontekstu, neophodno je imati u vidu da će neki njegovi zadaci biti na taj način ostvareni bez izdvajanja sopstvenih sredstava (ili uz njihovo djelimično angažovanje).

3. BOT KAO MODALITET DSU

Osamdesetih godina 20. vijeka u međunarodnoj praksi se pojavljuje nova vrsta ugovora o DSU, pod najčešćim nazivom BOT (*build, operate, transfer* – izgradi, eksploatiši i prenesi), sa različitim podvrstama.^{18,19} Pod BOT-om se podrazumijeva da investitor gradi objekat (u cjelini ili djelimično) sopstvenim uložnim sredstvima, eksploatiše ga po završenoj gradnji (ulaganju) u definisanom periodu za koji je dobio dozvolu, zarađuje (vraća) svoje ulaganje i ostvaruje mogući profit. Na kraju perioda za koji je dobijena dozvola, objekat se prenosi u vlasništvo prethodnom odnosno definisanom domaćem vlasniku. Investitor preuzima osnovni finansijski rizik, koji može biti umanjen u nekim slučajevima, ukoliko dobije adekvatne garancije po povoljnim cijenama.

¹¹ Engl. – *Concession*; franc. – *Concessions*; ital. – *Concessione*; njem. – *Konzession*; rus. – *концессия, права usufrуйка, передача, разрешение, отдача права, присвоение*; špan. – *Concesión* etc.

V. Žuvela, M., *Koncesije, Pravo u gospodarstvu*, vol. 35., Zagreb, 1996., s. 1168; Borković, I., *Koncesionarna javna služba u francuskom upravnom pravu*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 30/1, Split, 1993., s. 4.; Gorenc, V., *Ugovor o koncesiji (Concession Agreement)*, Acta turistica, Vol. 1 (1989), No 2., Zagreb, 1989., s. 179; Filipović, V., *Međunarodna koncesija – povijesni razvoj i gospodarski značaj*, Računovodstvo i financije, broj 6., Zagreb, 1992., s. 46.; Burnazović T., *Bosna izazov promjena*, VKBI, Sarajevo, 1998., s. 9., 67. i 83.

¹² Fischer, P., *ibid.*, s. 3.

¹³ Закон Респу́блики Кыргы́зстан о концессиях и иностраннх концессионных предприятиях в Респу́блике Кыргы́зстан, № 850-XII, od 06. marta 1999. godine, www.toktom.kg/LawColl/60.1.htm – 19k –.

¹⁴ Закон Респу́блики Тажикис́тан о концессиях, № 429, od 15. maja 1997. godine, www.lexinfosys.de/LexInfoSys/tad/13/115000/115000_rus.htm – 21k –.

¹⁵ Закон Туркмениста́на об иностраннх концессиях, № 9-10, od 01. oktobra 1993. godine (*Službene novine Međžlisa Turkmenistana*, br.: 9 – 10., st. 54., 1993. godine), www.untuk.org/publications/legislation/nat/ – 13k –.

¹⁶ Закон Респу́блики Узбекис́тан о концессиях, www.lexinfosys.de/LexInfoSys/usb/13/Uzbekistan%2013r.htm – 43k –.

¹⁷ Fischer, P., *Die internationale Konzession*, Wien – New York, 1974., s. 163.

¹⁸ Vukmir, B. i Skenderović, V., *Koncesije i ugovaranje BOT projekata*, HSGI, Zagreb, 1999, s. 1.

¹⁹ Skraćenica BOT je prvi put upotrijebljena 1984. godine, od strane turskog premijera Turguta Ozala, u kontekstu privatizacije javnog sektora Turske (prve zemlje koja je koncesije po modelu BOT-a primijenila kod izgradnje elektrana).

Navedeni aranžmani predstavljaju kombinaciju ugovora o zajedničkom ulaganju, ugovora o koncesiji i ugovora o vođenju poslova, pokazavši se kao izuzetno pogodni za izgradnju infrastrukturnih ili industrijskih objekata.²⁰ Omogućavaju – obezbjeđuju (za svoj račun) udruživanje: proizvođača opreme, izvođača radova i drugih učesnika, u svrhu zajedničke izgradnje konkretnog objekta u određenoj zemlji. Nakon izgradnje, oni njime upravljaju i komercijalno ga iskorištavaju, na temelju dobijene koncesije i za određeni koncesioni period, koji obično traje do (iz prihoda ostvarenog iskorištavanjem izgrađenog objekta) komercijalne otplate zajma, odnosno ostvarivanja izvjesne razumne zarade.

BOT projekti su, sa ekonomskog, ali i razvojnog aspekta, izuzetno značajni. Naime, država ima mogućnost da, bez opterećivanja spoljnotrgovinskog platnog bilansa, izgradi određene infrastrukturne objekte, odnosno njihovo finansiranje je bazirano na finansiranju bez regresa (*non-recourse financing*). Davaoci zajmova vrše njihov povrat od poslovnog subjekta osnovanog radi vođenja izgrađenog objekta (dakle, ne od koncedenta, niti od izvođača – sponzora). Iz datih razloga organizacija finansiranja BOT aranžmana (koji su inače uvijek izuzetno složeni i njihova priprema i realizacija zahtijeva visoko profilirani ekonomski, pravni, finansijski, tehnički i dr. pristup) predstavlja najveći problem.

4. NEKE SPECIFIČNOSTI MOTIVA ZA DSU U LDCs

Motivi kojima se nosilac DSU rukovodi u LDCs su vrlo specifični. Čini se da je, neke od najvažnijih među njima, potrebno ukratko naznačiti. Prvenstveno, to su *niži troškovi proizvodnje*, u okviru kojih je posebno značajan onaj koji se odnosi na troškove radne snage. Naime, bez obzira što je produktivnost radne snage u zemljama LDCs-a, u pravilu, na niskom nivou, njeni troškovi su niži za cca ¾ od onih u “zapadnim tržišnim ekonomijama”²¹. Međutim, da bi se prednost nižih troškova radne snage iskoristila, DSU moraju podrazumijevati korištenje lokalnih resursa – sirovina u proizvodnom procesu, odnosno proizvodnju koja zahtijeva radno intenzivne procese.

LDCs, ukupno posmatrajući, predstavljaju veliki tržišni potencijal, prostornu i demografsku cjelinu masovne potrošnje – potencijalnih potrošača. Imajući u vidu ovu činjenicu, kompanije su u prilici da putem DSU obezbijede (nova) tržišta za svoje proizvode, odnosno usluge.

Procesi privatizacije u LDC-s, što se pokazalo u nekim zemljama Srednje i Istočne Evrope, daju mogućnost za kupovinu kompanija po povoljnim cijenama.²² Uz to, bar kada je riječ o navedenim zemljama, DSU pogoduje njihov novi – povoljniji pravni ambijent, a pogodnost geografske lokacije je potencijalni “most” za pristup novim (susjednim) tržištima. LDCs, s druge strane, DSU mogu iskoristiti kao posredan akcelerator za tekuće tranzicione procese, bržu privatizaciju i razvijanje zdrave konkurencije. U naznačenim zemljama – grupi zemalja u tranziciji, poslije 1988. godine je zabilježen nagli rast DSU – sa 200 mil. \$US u 1989. godini, u 1993. godini su porasle na cca šest biliona \$US²³. Pri tome je više od ½ projekata zasnovanih na DSU (u periodu 1990 – 1993) finansirano od strane transnacionalnih kompanija iz SAD-a, Njemačke i Austrije, pretežno kroz zajednička ulaganja i strategiju preuzimanja.

Priliv DSU kroz procese privatizacije, kada su njeni nosioci strateški investitori, u tijesnoj je vezi sa restrukturiranjem kompanija (i *vice versa*), iz čega proizlazi niz prednosti. Prema *Hodžiću*,²⁴ one se sastoje u:

- (a) industrijskim i menadžerskim ekspertizama, kroz koje se, uz prateći tehnički *know-how*, vrši unapređenje proizvoda i procesa i povezivanje kompanija u tokove globalne ekonomije;
- (b) stabilnim izvorima finansiranja – plasirani strani kapital “[...] teži privlačenju kapitala iz inostranih banaka i podržava djelimičnu garanciju kofinansiranju restrukturiranja [...]”, što doprinosi smanjenju kapitalnih troškova;

²⁰ Prica, R., *Ugovor o koncesiji, u zb. sa savjetovanja: Novi ugovori od značaja za privredni razvoj Jugoslavije, PKJ, Beograd, 1995., s. 169. i Trifković, M., Novi pravni režim direktnih stranih ulaganja u Bosnu i Hercegovinu, JP NIO BiH, Sarajevo, 2000., s. 29.*

²¹ *Gadžić, M., Izravne strane investicije – Zemlje u tranziciji, HKD Napredak, podružnica Split – Sveučilište u Mostaru, Split – Mostar, 1997., s. 127.*

²² *Ibid.*

²³ *Ibid., s. 129.*

²⁴ *Hodžić, K., Konceptije ekonomske politike (re)privatizacije, FERI, Tuzla, 2002., s. 197. i EBRD, kao i u: Transition Report, 1999.;*

- (c) preuzimanju rizika (što predstavlja dugoročni strateški interes strateškog ulagača), i
- (d) efikasnoj promjeni vlasništva (većinsko vlasništvo stranog ulagača obezbjeđuje značajniju operativnost i lakše strateško odlučivanje).

Isti autor takve moguće prednosti relativizira njihovom uslovljenošću – podudarnošću “[...] sa interesima inoinvestitora (što manje rizika i što više profita) [...]”, odnosno činjenicom da su očekivanja recipijentata stranih ulaganja veća – u odnosu na njihove stvarne efekte. Ovdje se, kao pitanja koja nisu u tijesnoj vezi sa temom ovog istraživanja, ostavljaju po strani ekonomski efekti privatizacijskog procesa, sa aspekta poslovne efikasnosti, korporativnog upravljanja *etc.*²⁵

Integrisanost jedne zemlje u određenoj regionalnoj zajednici (*exempti causa* EU) može predstavljati značajan elemenat njene privlačnosti za DSU.²⁶ U tom slučaju, nosioci DSU, u principu, dolaze iz zemalja sa razvijenom privredom i sa motivima koji su neposredno gore navedeni. Oni raspolažu značajnim preduzetničkim resursima (savremene tehnologije, *know-how*, upravljački resursi, međunarodne mreže distribucije i dr.), sa izglednijim mogućnostima za njihovu implementaciju u odnosu na druge nosioce DSU. S druge strane, motivi zemlje LDCs-recipienta DSU, pored prilivljenja kapitala i dolaženja do navedenih resursa, sastoje se i u mogućnostima za lakši pristup međunarodnim mrežama isporuka i distribucije takvih investitora, što za ove zemlje može biti od strateškog značaja.

Izgleda da bi izolovano vrednovanje integracije jedne zemlje u regionalnu ekonomsku zajednicu, a bez uvažavanja drugih važnih pretpostavki – privredni rast, makroekonomska stabilnost, adekvatan institucionalni ambijent i sl., vodilo ka njenom predimenzioniranju. Takav stav se može testirati na primjerima Grčke, s jedne, i Španije i Portugalije, s druge strane. U Grčkoj, i nakon njenog punopravnog članstva u EU (tada EEZ), 1981. godine, zbog nepostojanja navedenih faktora, DSU su neznatno porasle, dok su u drugonavedenim zemljama (koje su punopravni članovi te ekonomske integracije postali 1986. godine) evidentirane značajne investicione aktivnosti kompanija iz drugih zemalja EU (EEZ).²⁷

5. KONCESIJA KAO REKONSTRUKTIVNI/EKONOMSKO-RAZVOJNI FAKTOR U BiH

BiH posjeduje odgovarajuće potencijale prirodnih resursa, ali i dobara u opštoj upotrebi, na kojima se mogu zasnivati koncesioni aranžmani,²⁸ pa se korištenjem koncesije u njihovoj eksploataciji/iskorištavanju može značajno pridonijeti ekonomskom razvoju zemlje.

Prije posljednjeg rata, BiH je imala solidno razvijenu privredu, sa industrijskim sistemima koncentrisanim u Sarajevu, Mostaru, Zenici i Tuzli, i “nalazila se među liderima regiona”²⁹. *Per ilustration*, u 1989. godini, oko 40% izvoznih zarada bivše SFRJ, ostvareno je od strane četiri industrijska sistema iz BiH-a. Ne mali broj predratnih bosanskohercegovačkih kompanija su imale *joint ventures* sporazume sa transnacionalnim kompanijama, uključujući Volkswagen, Daimler – Benz i Oliveti.

Energetski sistem BiH-a je, prije rata, činilo 13 hidroenergetskih pogona sa totalnim kapacitetom od 2.034 megavata (MW), sa prosječnom godišnjom proizvodnjom od 6.922 gigavat/sata (GWh). Učešće termoenergetskih postrojenja sa pogonom na uglj u energetskom sistemu BiH-a, sastojalo se u instaliranim kapacitetima od 1.958 MW i 10.675 GW godišnje, uz 5.400 km prenosne linije i 99.000 km distribucione linije.

Transportni sistem BiH-a je u predratnom periodu bio zadovoljavajući – činili su ga je 8.600 km glavnih i regionalnih puteva, 1.030 km željezničkih pruga (75% elektrificirano), dva civilna aerodroma, te javne transportne službe u cijeloj zemlji. Neposredno pred početak zadnje decenije prošlog vijeka, telekomunikaciona mreža je bila relativno moderna i sa (za to vrijeme) visokim stepenom digitalizacije.

²⁵ Hodžić, K., *ibid.*, s. 219 – 230.

²⁶ *Direktne investicije EU – Perspektive za širenje na istok, Ekonomska politika, Beograd, broj: 2543, 15. januar 2001, s. 27. - 30.*

²⁷ *Ibid.*, s. 27.

²⁸ Kofrc, H., *Koncesija kao oblik stranog ulaganja u Bosni i Hercegovini (doktorska disertacija), Ekonomski fakultet, Tuzla, 2003., s. 256. - 280.*

²⁹ *Studija Svjetske banke Bosna i Hercegovina, od oporavka do održivog mira, Washington D.C., maj 1997., s. 47., 105., 107. i 109.*

Šume i šumska zemljišta su, do početka zadnje decenije protekloga vijeka, zauzimali 50,61% teritorije BiH, uz nepovoljnu strukturu šumskog fonda – učešće niske šume i goleti sa cca 52%, dok je odnos između lišćara i četinara 64% : 36%.³⁰ Vodotoci iznose cca 9.000 km, od čega na granične vodotoke otpada cca 930 km.

Za BiH se može reći da je relativno bogata mineralnim sirovinama. Naime, raspolaže značajnim rezervama uglja, ruda olova i cinka, boksita, mangana, zatim soli, mineralnih i termalnih voda *etc.* Ugljevi, kao energetska sirovina, predstavljaju $\frac{3}{4}$ od ukupnih energetske potencijala zemlje.

Ukupne štete proizašle iz posljednjeg rata još nisu konačno utvrđene, ali dosadašnje procjene ukazuju na iznos od 50 do 70 mlrd. \$US. Pri tome se vrijednost uništenih proizvodnih kapaciteta procjenjuje na cca 15 – 20 mlrd. \$US, dok se indirektna šteta zbog neodržavanja kapaciteta računa na više milijardi \$US gubitaka.³¹ U oblasti termoenergetskog sistema, u ratu je uništeno više od 50% pogonskih kapaciteta, kao i 60% prenosne mreže kontrolnog sistema, te većina distribucione mreže [38, s. 105.].³² Procjenjuje se da direktne štete u elektroprivrednom sistemu BiH-a iznose cca 1,442 mlrd. \$US. Po završetku rata, kod transportnog sistema je utvrđeno da preko 2.000 km glavnih puteva treba hitno popraviti, a preko 70 mostova, uključujući sve koji su BiH povezivali sa R. Hrvatskom, ponovno izgraditi – sve željezničke pruge su bile neupotrebljive, a aerodrom u Sarajevu dijelom uništen.³³ Štete na željeznici iznose cca jednu mlrd. \$US, a ukupna šteta na magistralnim i regionalnim putevima cca 700 mil. \$US [37, s. 59. i 60.]. Na sistemu PTT veza, ratna dejstva su prouzrokovala štetu od cca 800 mil. \$US, pri čemu je 65% međugradske mreže uništeno, a 30% linija lokalne mreže je stavljeno izvan funkcije.³⁴

S obzirom na resursne potencijale BiH-a, kao i potrebe za daljom obnovom i rekonstrukcijom njenih privrednih i infrastrukturnih kapaciteta, nameće se nužna potreba, *inter alia*, za DSU, koje je moguće atrahirati i po koncesionom modelu. Imajući u vidu da priliv DSU u jednu zemlju, u većem obimu, zavisi od nivoa razvijenosti infrastrukture, onda se time zornije nameću koncesioni modeli za ovakve objekte. Na taj način se značajno može doprinijeti prevazilaženju takvog *sui generis* “začaranog kruga” (*circulus viciosus*).

Svakako, koncesioni aranžmani ne mogu automatski dati najjeftiniju soluciju za obezbjeđenje infrastrukture.³⁵ Međunarodna iskustva, posebno u Centralnoj, Istočnoj Evropi i EU, pokazuju da koncesije zavise od određenih faktora, koji su uslovljeni adekvatnim političkim mjerama državnih organa i međunarodne zajednice, kao i dugoročnim mjerama ekonomske politike i odgovarajućom zakonskom regulativom. Primarni faktori su:

- solidna i ekonomska održivost projekta;
- kontrolisani politički rizik;
- pravilna raspodjela javnog/privatnog rizika, i
- kompetentna vladina tijela za pokretanje, pripremu i ugovaranje koncesionih sporazuma.

Naravno, evaluaciju održivosti projekata je neophodno vršiti *ad hoc* – polazeći od svakog projekta pojedinačno.

ZAKLJUČCI

Stepen iskorištavanja prirodnih resursa jedne zemlje uslovljen je mnogim faktorima, kao što su: posjedovanje komercijalnog i tehničkog *know-how*-a, društvena efikasnost, podsticajna zakonska regulativa, moderni menadžment, kvalitetan markentiški pristup *etc.*

Razlog za nizak stepen razvoja mnogih država jeste činjenica da one, prvenstveno zbog nedostatka kapitala, svoje potencijalne prirodne resurse ne koriste adekvatno. Zato se nameće nužnost saradnje između zemalja koje na raspolaganju imaju kapital i onih koje ga nemaju, u svrhu obezbjeđenja uslova za eksploataciju prirodnih resursa.

³⁰ *Strategija prostornog uređenja Federacije Bosne i Hercegovine, I faza, Federalno ministarstvo prostornog uređenja i okoliša, Sarajevo, juli 1997., s. 13., 18. i 19.*

³¹ *Ibid.*

³² *Studija Svjetske banke Bosna i Hercegovina, od oporavka do održivog mira, Washington D.C., maj 1997., s. 105.*

³³ *Ibid., s. 107.*

³⁴ *Ibid., s. 109.*

³⁵ *Ibid., s. 104.*

Plasman DSU se vrši u različitim formama – preduzeća u potpunom vlasništvu, koncesije, DSU sa učešćem, *Joint Venture* ugovori, BOT projekti – čijim pojavama, razvoju i modifikacijama, doprinose i međunarodni dokumenti kojima se ustanovljava stalni suverenitet naroda nad prirodnim izvorima. Od svih navedenih modaliteta, koncesije pokazuju najveću sposobnost za prelazak u druge forme – razne ugovore o podjeli proizvodnje, pružanju usluga.

U posljednjoj deceniji 20. vijeka, i ulaskom u tranzicijske procese (do tada) socijalističkih zemalja, koncesija kao oblik plasmana DSU, odnosno njihovog privlačenja, postaje predmetom posebnog interesovanja. To se odnosi, kako na nosioce DSU (*home countries* – u koncesiji, *inter alia*, vide šansu za osvajanje novih tržišta i profitabilnost ulaganja), tako i na zemlje-recipiente DSU (*host countries*). Drugonavedene zemlje koncesiju smatraju sredstvom koje služi i za brže povećanje efikasnosti preduzeća, smanjenje tehnološke zaostalosti, prijenos novih (naročito upravljačkih) znanja i iskustava i novih načina poslovanja, te instrumentom koji može imati značajan uticaj na privatizacijske i postprivatizacijske strategije/procese. Takođe, efekti koncesije se mogu odnositi i na obavljanje određenih upravnih funkcija koncedenta, kao što su školovanje/usavršavanje kadrova i ovladavanje znanjima neophodnim za korištenje savremenim tehnologijama, izgradnja objekata koji služe obrazovnim i/ili kulturnim potrebama, izgradnja infrastrukturnih objekata *etc.*

Kod obezbjeđenja neophodnog kapitala za koncesione poduhvate ne bi trebalo praviti diskriminaciju između stranih i domaćih investitora. U suprotnom, domaći subjekat koji posjeduje potrebni kapital, može odlučiti da za njegovu ulagačku destinaciju odabere drugu državu, u kojem slučaju, umjesto priliva, dolazi do odliva investicionog kapitala iz jedne zemlje.

Koncesije po sistemu BOT-a predstavljaju interesantan oblik DSU, koji je aktuelan i u nekim savremenim strateško – razvojnim promišljanjima u BiH-u. To, imajući u vidu da izgradnja ključnih infrastrukturnih kapaciteta u oblasti energetike, saobraćaja *etc.*, predstavlja jedan od preduslova za brži razvoj zemlje, izmjenu njene privredne strukture i rast konkurentnosti. Danas se u bosanskohercegovačkoj javnosti u velikoj mjeri operiše ovakvim načinom finansiranja dugoročnih investicionih projekata. Pri tome se, uglavnom, računa sa saobraćajnim koridorom V-c, koji bi trebao da poveže sjevernu i srednju Evropu sa Jadranom, a u BiH-u bi povezao geoprostor u njenom centralnom dijelu, dolinom Bosne i Neretve. Nakon toga bi trebalo da uslijedi izgradnja i druge saobraćajne transverzale lokalnog i regionalnog značaja. Strane finansijske institucije (USAID i Svjetska banka, *verbi causa*), već predlažu konkretne koncesione aranžmane po modelu BOT-a i u oblasti bosanskohercegovačke energetike. S obzirom na složenost ovakvih projekata, u BiH-u je neophodno izvršiti odgovarajuće pripreme za privlačenje DSU, što, prije svega, uključuje stvaranje adekvatne investicione klime, obuku kadrova *etc.*

DSU uopšte, a naročito u infrastrukturne projekte, su moguća – ali i nužna. Bez njih, BiH bi se mogla naći u saobraćajnoj i privrednoj izolaciji od vanjskih tokova robe, znanja i kapitala. Neophodno je da se radi o projektima koji su ekonomski i finansijski održivi, pri čemu se trebaju maksimalno uvažavati pravilna raspodjela javnog i privatnog rizika. Takođe, nužno je optimalno kontrolisanje političkog rizika, te postojanje institucionalne (operativne i kompetentne) državne infrastrukture, koja će pokretati, pripremati i ugovarati koncesione sporazume.

Naročitu pažnju, u smislu privrednih pretpostavki za koncesije u BiH-u, zaslužuje njen privredno – resursni potencijal. Svi raspoloživi prirodni resursi zemlje neće biti koncesiono interesantni u budućnosti, ali su, ipak, široke perspektive primjene koncesije kod nekih od njih. Za iskorištavanje tih mogućnosti, neophodno je raspolagati kvantitativnim (rezerve) i kvalitativnim pokazateljima (tržište), što u današnjoj BiH nije ostvarivo. Naime, bez obzira što rudarstvo ima dugu tradiciju na prostorima BiH-a, prirodno – resursni potencijal je nedovoljno istražen. Ipak, sudeći po iskazanom interesu stranaca za reaktiviranje pojedinih industrijskih kapaciteta (termoelektrane, naročito cementare *etc.*), realno je očekivati u budućnosti rast tražnje domaćeg prirodnog kapitala radi finalizacije i izvoza, odnosno veću dinamiku koncesionih aranžmana. Pri tome će ekonomski značaj pojedinih segmenata prirodnog bogatstva zavisiti od njihove veličine, kvaliteta, blizine tržišta *etc.*

Reference:

1. Acin, Đ., Međunarodni ekonomski odnosi (International Economic Relations), Pigmalion, Novi Sad, 2000.;
2. Begtić, H. R., Menadžment u transferu tehnologije, zb. radova sa savjetovanja: Menadžment i korporativno upravljanje u procesu tranzicije u Bosni i Hercegovini, Ministarstvo za industriju, energetiku i rudarstvo TPK i "Promo International", Tuzla, 1998.;
3. Begtić, H. R., Upravljanje poslovnim marketingom, Ekonomski fakultet Univerziteta u Tuzli, Tuzla, 1995.;
4. Borković, I., Koncesionarna javna služba u francuskom upravnom pravu, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 30/1, Split, 1993.;
5. Burnazović T., Bosna izazov promjena, VKBI, Sarajevo, 1998.;
6. Burnazović, T., Komentar Zakona o stranim ulaganjima (Foreign Investment Law in Bosnia and Herzegovina), HOD, Sarajevo, 1996.;
7. Burnazović, T., Strana ulaganja (Direct Foreign Investments), HOD, Sarajevo, 1996.;
8. Filipović, V., Međunarodna koncesija – povijesni razvoj i gospodarski značaj, Računovodstvo i financije, broj 6., Zagreb, 1992.;
9. Fischer, P., Die internationale Konzession, Wien – New York, 1974.;
10. Gadžić, M., Izravne strane investicije – Zemlje u tranziciji, HKD Napredak, podružnica Split – Sveučilište u Mostaru, Split – Mostar, 1997.;
11. Gorenc, V., Ugovor o koncesiji (Concession Agreement), Acta turistica, Vol. 1 (1989), No 2., Zagreb, 1989.;
12. Hadžović, M., Direktna strana ulaganja, SLOVO (Mostar), Sarajevo, 2002.;
13. Hodžić, K., Konceptije ekonomske politike (re)privatizacije, FERI, Tuzla, 2002.;
14. Hodžić, K., Savremena ekonomska misao (re)privatizacije (doktorska disertacija), Ekonomski fakultet, Tuzla, 1997.;
15. Kofrc, H., Koncesija kao oblik stranog ulaganja u Bosni i Hercegovini (doktorska disertacija), Ekonomski fakultet, Tuzla, 2003.;
16. Krkić, S., Marketing u međunarodnoj razmjeni, Univerzitetska knjiga, Mostar, 1996.;
17. Marković, M., Promocija inostranog kapitala, Ekonomika, Univerzitet "Džemal Bijedić" u Mostaru, god. I, broj 1. (u zb. radova sa savjetovanja Strana ulaganja i razvoj Bosne i Hercegovine), Mostar, 1997.;
18. Nurkse, N., Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries (u: Šebić, F., Uvod u ekonomiju – izbor tekstova, Sarajevo, 1998.);
19. Prica, R., Ugovor o koncesiji, u zb. sa savjetovanja: Novi ugovori od značaja za privredni razvoj Jugoslavije, PKJ, Beograd, 1995.;
20. Pusić, E., Modernizacija velikih europskih sustava, www.zakon.pravo.hr/8-dogadanja/skupovi/modernizacija/E.Pusic.pdf;
21. Sinanagić, M., Osnovi međunarodnog marketinga, PrintCom, Tuzla, 1998.;
22. Soloy, R., Economic Growth and Residential Hausing (prema: Krkić, S., Marketing u međunarodnoj razmjeni, Univerzitetska knjiga, Mostar, 1996.);
23. Stojanov, D., Globalizacija – država – SME: Faktori tranzicije malih zemalja, u zb. sa naučnog savjetovanja: Strategija razvoja Tuzlansko – podrinskog kantona, Ekonomski institut, Tuzla, 1996.;
24. Šebić, F., Uvod u ekonomiju – izbor tekstova, Sarajevo, 1998.;
25. Tričković, M., Novi pravni režim direktnih stranih ulaganja u Bosnu i Hercegovinu, JP NIO BiH, Sarajevo, 2000.;
26. Vukmir, B. i Skenderović, V., Koncesije i ugovaranje BOT projekata, HSGI, Zagreb, 1999.;
27. Vukmirica, V., Savremeni ekonomski sistemi i odnosi, Centar za međunarodne studije Fakulteta političkih nauka – NIP "Export press", Beograd, 1973.;
28. Žuvela, M., Koncesije, Pravo u gospodarstvu, vol. 35., Zagreb, 1996.;
29. Закон Республики Кыргызстан о концессиях и иностранных концессионных предприятиях в Республике Кыргызстан, № 850-XII, od 06. marta 1999. godine, www.toktom.kg/LawColl/60.1.htm – 19k –;
30. Закон Республики Таджикистан о концессиях, № 429, od 15. maja 1997. godine, www.lexinfosys.de/lexinfosys/LexInfoSys/tad/13/115000/115000_rus.htm – 21k –;
31. Закон Туркменистана об иностранных концессиях, № 9-10, od 01. oktobra 1993. godine (Službene novine Medžlisa Turkmenistana, br.: 9 – 10., st. 54., 1993. godine), www.untuk.org/publications/legislation/nat/ – 13k –;
32. Закон Республики Узбекистан о концессиях, www.lexinfosys.de/LexInfoSys/usb/13/Uzbekistan%2013r.htm – 43k –;
33. DAF/FE/MAI/NM, (98)2 Rev., OECD/OCDE, 27. April, 1998.;
34. Direktne investicije EU – Perspektive za širenje na istok, Ekonomska politika, Beograd, broj: 2543, 15. januar 2001.;
35. EBRD, Transition Report, 1999.;
36. Siromaštvo je izvor terorizma, DANI (nedjeljni magazin), Sarajevo, broj: 239., 11. januar 2002.;
37. Strategija prostornog uređenja Federacije Bosne i Hercegovine, I faza, Federalno ministarstvo prostornog uređenja i okoliša, Sarajevo, juli 1997., i
38. Studija Svjetske banke Bosna i Hercegovina, od oporavka do održivog mira, Washington D.C., maj 1997.